

Єпик Лариса Іванівна

Yeryk Larysa

Кандидат історичних наук, доцент

ORCID: 0000-0001-5160-6529

Сумський національний аграрний університет
+380505852041, larysyabarabash2017@gmail.com

Коваленко Олександр Вікторович

Kovalenko Oleksandr

Кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID: 0000-0003-1043-6679

Сумський національний аграрний університет
+380684352710, olexkovalenko@ukr.net

Петренко Наталія Миколаївна

Petrenko Nataliia

Доктор філософії

ORCID: 0000-0003-3781-6372

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
+380995372627, petrenko@gnpu.edu.ua

Історико-культурні дослідження в туризмі

Historical and cultural research in tourism

Проаналізовано теоретичні і практичні аспекти використання культурної спадщини у туристичній діяльності. Досліджено і узагальнено напрями і методи проведення історико-культурних досліджень та їх реалізацію під час створення історико-культурного туристичного продукту.

Ключові слова: історико-культурні дослідження, туризм, культурна спадщина.

Актуальність. Історико-культурні дослідження в туризмі спрямовані на вивчення та аналіз взаємодії історії та культури. Це комплексний підхід до розуміння минулого, який охоплює різні аспекти культурного розвитку у його взаємодії з історичними подіями. Основною метою історико-культурних досліджень є розкриття та аналіз впливу культурних факторів на формування і розвиток суспільства протягом різних етапів історії. Це включає вивчення мистецтва, літератури, релігії, обрядів, традицій, архітектури та інших культурних виявів.

Історико-культурні дослідження визначаються також як засіб відновлення та збереження культурної спадщини. Дослідження археологічних розкопок, аналіз старовинних рукописів, вивчення етнографії та інших джерел дозволяють відтворити та розглянути історію та культуру певної епохи чи регіону і використати набуті знання у туристичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми збереження і використання історико-культурної спадщини розкриті у монографії «Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження» Інституту історії України НАН України. Типологія, використання і збереження туристичних ресурсів досліджувались у роботах Н. Антонюк, Н. Ганич, П. Дефера, І. Зоріна, В. Квартальнова, М. Мальської, І. Смалята інших. Окремі аспекти використання культурної спадщини у розвитку туристичної діяльності стали предметом наукових розвідок І.Кудінової, В.Ганського, Х.Плецан. К.Поливач та інших.

Виклад основного матеріалу. Ключовими об'єктами історико-культурних досліджень у туризмі є історико-культурні ресурси, історико-культурна спадщина, і, як результат, створення туристичного продукту.

Історичні та культурні ресурси – це цінності, які включають об'єкти, документи та пам'ятки з важливим історичним і культурним значенням. Вони є відображенням історії, звичаїв, спадщини та культурного досвіду конкретної місцевості, етносу або всього людства. Ці ресурси можуть бути як матеріальними - наприклад, історичними будівлями, монументами, музеями, храмами, старовинними артефактами, так і нематеріальними, включаючи звичаї, ритуали,

музику, мистецтво, мову, фольклор тощо. Вони відіграють ключову роль у збереженні та передачі культурної пам'яті наступним поколінням, допомагають збагнути історію, збагачують культурний ландшафт суспільства та сприяють розвитку туристичної галузі. Такі ресурси приваблюють туристів, зацікавлених у пізнанні культурної спадщини різних народів, та відкривають перед ними красу та унікальність історичних місць та культурних традицій [1, с.200].

У категорії культурно-історичних об'єктів особливе місце займають пам'ятки історії та культури, які приваблюють своєю унікальністю та важливістю для культурно-пізнавального дозвілля. Ці пам'ятки можна класифікувати на п'ять головних категорій:

- історичні;
- археологічні;
- містобудівні та архітектурні;
- мистецькі;
- документальні.

Історичні пам'ятки охоплюють будівлі, конструкції, місця та предмети, які мають значення через свою причетність до ключових історичних подій, розвитку науки, техніки, культури та повсякденного життя народів, а також пов'язані з життям видатних діячів країни.

Пам'ятки археології включають городища, кургани, сліди давніх поселень, об'єкти укріплень, археологічні рештки виробництв, каналів, доріг, місць поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, античні артефакти та інші археологічні об'єкти, які представляють собою історичний та культурний шар старовинних населених пунктів.

Пам'ятки містобудування й архітектури включають архітектурні ансамблі, історичні центри, квартали, площі, вулиці, сліди старовинного планування та забудови міст і інших населених пунктів. Серед них також знаходяться споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, архітектурні досягнення народного будівництва та пов'язані з ними витвори монументального,

образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва, а також природні ландшафти околиць.

Пам'ятки мистецтва об'єднують досягнення різних видів мистецтва, таких як монументальне, образотворче, декоративно-прикладне та інші [7].

Документальні пам'ятки представлені актами державних органів, письмовими та графічними документами, кіно та фотодокументами, звукозаписами, старовинними рукописами та архівами, а також записами фольклору та музики, рідкісними друкованими виданнями.

Нематеріальні історико-культурні ресурси охоплюють традиції, ритуали, мову, фольклор та інші абстрактні елементи культурної спадщини. Ці елементи, що передаються з покоління в покоління, відіграють ключову роль у збереженні особливостей та ідентичності різних культур.

Пам'ятки історії та культури становлять невід'ємну частину духовних надбань людства, що уособлюють історію у матеріальній формі та несуть в собі різноманітну та багату інформацію про розвиток матеріальної та духовної культури суспільства, втілюють політичні, релігійні, моральні, естетичні норми та цінності минулих поколінь, що відтворюють етапи розвитку цивілізації. Вони є важливим джерелом для історичного пізнання та ключовим засобом формування світогляду наших сучасників, свідчаючи про еволюцію людства та індивіда.

Крім того пам'ятки історії та культури впливають на почуття та емоції людини, самим фактором свого існування. Вони здатні викликати в глядача широкий спектр вражень та впливати на його емоційний стан, надають виключну можливість відчувати атмосферу минулих століть, дізнатися про культуру, звичаї та життя наших предків. Саме на цьому побудований інтерес до культурного туризму як одного із напрямів туристичної діяльності [9].

У новітньому суспільстві культурна спадщина виконує різноманітні сучасні функції, сприяючи збалансованому його розвитку. Згідно з класифікацією А.В. Лисицького, функції культурної спадщини можна розподілити на три основні групи: освітню, політичну і економічну.

Освітня функція культурної спадщини полягає в задоволенні психологічних потреб як окремої особи, так і суспільства в цілому. Спадщина відіграє невизначену соціальну роль, несучи пізнавальне, виховне, наукове та естетичне навантаження. Відсутність уваги до освітньої функції може призвести до нігілістичного ставлення до історичної спадщини, що породжує руйнування зв'язків поколінь та викликає безтурботність щодо природних і культурних цінностей.

Політична функція культурної спадщини визначається як спосіб апеляції до безперервності минулого й сучасного, що дозволяє політичним ідеологіям та групам виправдати своє домінування. Події минулого виступають як засіб продовження суспільних норм, а також як засіб звертання до неперервності минулого та сучасного.

Економічна функція культурної спадщини має велике значення національному рівні. Визначення, оцінювання та розумне використання ресурсів історико-культурного значення приносить значну економічну користь. Ресурси культурної спадщини стають підґрунтям для розвитку багатьох галузей економіки, зокрема туризму [10, с.130].

Принагідно зауважимо, що активізація туризму, заснованого на історико-культурних цінностях, приносить значні економічні вигоди. Це стимулює інвестиції в реставрацію та відновлення історичних об'єктів, створює нові робочі місця, підтримує сектор гостинності і місцевий бізнес, включно з готелями, ресторанами, магазинами та ремісничими майстернями. Туристичний потік до історико-культурних пам'яток сприяє економічному зростанню місцевих спільнот, розвитку інфраструктури та привабленню інвестицій, поліпшуючи якість життя місцевого населення [9].

На думку І.Кудінової культурна спадщина виступає не лише як носій унікальної ідентифікації країни чи регіону, а й є своєрідним брендом. В якості бренду, культурна спадщина може вигідно привертати увагу туристів, пропонуючи неповторний досвід, який зацікавить як внутрішніх, так і міжнародних подорожуючих. Успішний розвиток культурної спадщини в ролі

бренду може позитивно впливати на економіку регіону через зростання туристичного потоку та стимулювання розвитку суміжних галузей, таких як гастрономія, рекреація та ремесла.

Історико-культурний потенціал виступає фундаментом для пізнавального туризму, об'єднуючи різноманітні форми історичних пам'яток, меморіальних місць, народних промислів та музеїв, тим самим поєднуючи матеріальні та духовні аспекти культури. Практично будь-яка місцевість може стати об'єктом інтересу для пізнавального туризму [5].

Туризм, що ґрунтується на історико-культурних ресурсах, виявляється різноманітним та охоплює різні типи.

Культурний туризм — це напрямок, який націлений на вивчення та дослідження культурних аспектів різних місцевостей. Серед найпопулярніших типів туризму, цей вид ґрунтується на глибокому вивченні історії, мистецтва, архітектури, музики, літератури та інших культурних виявів конкретного регіону.

Туристи, обираючи культурний туризм, відвідують музеї, галереї, виставки та архіви, щоб ознайомитися зі збереженими колекціями та шедеврами мистецтва. Вони вивчають історію та культурні традиції через експозиції, екскурсії та інтерактивні програми. Культурний туризм також охоплює архітектурні пам'ятки, старовинні міста, фортеці та інші культурно-історичні об'єкти.

В рамках цього напрямку проводяться різноманітні фестивалі, концерти та вистави, де представлені музика, танці, театр та інші види виконавського мистецтва. Туристи можуть насолоджуватися автентичними виступами місцевих артистів, вивчати народні традиції.

Культурний туризм також передбачає відвідування історичних місць, пам'ятників та меморіалів, пов'язаних із важливими подіями та видатними особистостями минулого. Це дозволяє туристам краще розуміти та оцінювати спадщину даного регіону.

Окрім цього, культурний туризм включає у себе участь у традиційних фольклорних заходах, фестивалях та святкуваннях [2], надаючи можливість туристам бачити та долучатися до народних традицій, місцевих звичаїв та обрядів.

Вони можуть спостерігати та приймати участь у танцях, піснях, ремеслах, кулінарних дегустаціях та інших традиційних діях, що відображають культуру даного регіону.

Культурний туризм володіє великим потенціалом для розвитку та привабливості місцевих громад. Цей вид туризму сприяє створенню нових робочих місць у секторах туризму, готельного бізнесу, ресторанного господарства та ремесла. Покладаючи акцент на місцеві культурні атракції, культурний туризм також сприяє розвитку різних видів ремесел, які є частиною унікальності даного регіону.

Із збільшенням популярності культурного туризму відбувається активне споживання товарів та послуг на місцевому рівні, що, в свою чергу, підтримує та збагачує місцеву економіку. Залучення туристів сприяє розвитку торгівлі ручної роботи, місцевих кулінарних традицій та інших аспектів місцевої культури.

Нарешті, культурний туризм, зосереджений на використанні історико-культурних ресурсів, несе в собі соціальні та культурні переваги. Він допомагає зберегти та популяризувати культурну спадщину та традиції, залучає молодь до вивчення власної історії та культури, сприяє міжкультурному обміну та розвитку толерантності через знайомство з різними культурами. Історико-культурні ресурси є ключовим компонентом у формуванні туристичного іміджу регіону, створюючи унікальний досвід подорожей у часі, що дозволяє туристам відчувати минуле. Це приваблює тих, хто прагне відкрити для себе історію, культуру та традиції інших народів [9].

Культурна спадщина є основою для створення унікального туристичного продукту, який представляє собою комплекс послуг, спроектований для задоволення культурних потреб туристів під час подорожі. Він як і інші види туристичних продуктів включає в себе послуги перевезення, проживання, харчування, екскурсії, розваги та інші супутні послуги, реалізовані або пропоновані як єдине ціле за визначеною ціною, обов'язково включаючи не менше двох таких послуг [13].

Підготовка якісного туристичного продукту на основі історико-культурних ресурсів вимагає оцінки і дослідження культурного об'єкту.

Методологія оцінки історико-культурних туристичних ресурсів включає ряд критеріїв та показників, які сприяють визначенню потенціалу туристичних об'єктів із історично-культурною цінністю.

Оцінка цих ресурсів служить для визначення їх привабливості для туристів, потенційного економічного впливу туризму, а також можливостей їх збереження та розвитку культурної спадщини.

Ідентифікація об'єкта передбачає визначення історико-культурного об'єкта, який є предметом оцінки. Це може включати архітектурні споруди, пам'ятники, археологічні місця, музеї, традиційні села та інші артефакти. Методика оцінки історико-культурних туристичних ресурсів на етапі "Ідентифікація об'єкта" має на меті чітко визначити конкретний об'єкт, який буде піддаватися оцінці. Цей етап сприяє установленню фокусу та меж дослідження, а також забезпечує розуміння контексту, в якому функціонує об'єкт.

Після ідентифікації об'єкта наступним кроком є збір і обробка інформації про нього. Це включає отримання детальних даних та фактів про історію, культурну цінність, особливості архітектури, історико-культурне значення та потенціал об'єкта для туризму. Збір інформації включає в себе використання різних джерел, таких як документи, польові дослідження, архіви, літературні джерела, експертні оцінки та інтерв'ю з місцевими жителями, експертами та представниками організацій, пов'язаних із зазначеним об'єктом [1, с.150-156].

Потреба в застосуванні методів історії та культурології та проведенні історичних досліджень стає актуальною у контексті включення та використання об'єктів історико-культурної спадщини в туристичну сферу. Наприклад, для інтеграції будь-якого замку, або будівлі в туристичну індустрію необхідно вивчити його історію, визначити період та причини будівництва, з'ясувати його особливості в порівнянні з іншими архітектурними спорудами, встановити роль, яку ця споруда відігравала протягом різних етапів часу, та розкрити історичні події чи постаті, пов'язані з нею [11].

Вся ця інформація є необхідною під час реставрації об'єкта або організації екскурсій. Сприяючи підвищенню рівня історико-культурного наповнення туристичних маршрутів, важливо враховувати інформацію про місцеві визначні пам'ятки, навіть при організації короткострокових екскурсій чи спеціалізованих турів. Важливим аспектом є також достовірність отриманої інформації про пам'ятку, оскільки це безпосередньо впливає на якість освітньо-пізнавальної функції туризму. Принагідно зауважимо, що іноді доцільно включати до екскурсійних маршрутів не відреставровані пам'ятки які мають цікаву історію але із різних причин знаходяться у занедбаному стані. Такі покази сприяють активізації не тільки інтересу до пам'ятки а й їх можливому реставруванню.

Основні етапи збору інформації щодо історико-культурного об'єкта включають:

Аналіз літературних джерел. Він полягає у вивченні наявних документів, книг, статей та публікацій, що стосуються об'єкта, включаючи історичні дослідження, наукові праці та описи архітектури.

Робота з архівними матеріалами. Дослідження архівних матеріалів, документів, фотографій та інших ресурсів, що містять інформацію про об'єкт, таку як походження, будівництво, зміни та розвиток. Іноді доцільно використовувати старі фотографії об'єкта, якщо такі є в наявності, при проведенні екскурсій, для надання всебічної інформації щодо нього.

Консультації з експертами та інтерв'ю. Звернення до фахівців із спеціалізацією в історії, культурі, архітектурі або туризмі для отримання цінних відомостей та експертних оцінок щодо значущості об'єкта для туризму та культурної спадщини.

Збір інформації у місцевих жителів стосовно історико-культурного об'єкта. Цей напрямок роботи включає роботу із місцевими краєзнавцями які можуть надати цікаву інформацію щодо об'єкта не тільки науково характеру, а й етнографічного – легенди, перекази і т.і.

Розробка критеріїв. Визначення системи критеріїв та показників для оцінки історико-культурного об'єкта, таких як історична важливість, унікальність,

архітектурна цінність, наявність музейних експозицій, стан збереження та інші фактори [1, с.178-195].

Результатом історико-культурних досліджень стає створення унікального історико-культурного продукту у вигляді тематичного маршруту, екскурсії або фестивалю. Слід зауважити, що ці події стають можливими завдяки комплексному використанню історичної і культурологічної інформації. Так, наприклад, у авторській екскурсії «Містичні Суми» відвідувачам пропонується ознайомлення не тільки із історичними фактами а й цікавими «міськими» легендами що робить екскурсію неповторною і цікавою. Історична інформація про Покровську площу, будинок Суханових-Сумовських і Лева Чорнобильського, опрацьована по архівних джерелах переплітається із переказами про привиди та загадкову масонську піраміду яка знаходиться на Петропавлівському цвинтарі – інформацією зібраною від суд сумських краєзнавців і старожилів. Культурологічний аспект цього екскурсійного маршруту підкреслено і тим, що ведучий, особи які допомагають йому, одягнені у костюми початку ХХ століття, що надає певного колориту і неповторності. Історія про масонів набуває особливого змісту при перегляді піраміди у вечірній час, коли супроводжується костюмованим виходом чи-то привидів, чи-то масонів [8].

Ще одним прикладом успішного історико-культурного дослідження стало створення екскурсійної програми «За лаштунки Сумського театру» на базі Сумського національного академічного театру драми та комедії імені М.С.Щепкіна.

Підготовка екскурсійного продукту включала вивчення матеріалів театрального музею, модернізацію музею і залучення до його експозиції нових цікавих експонатів, вивчення історії створення і оздоблення будівлі театру – і це стало однією із головних ідей екскурсії, обробка і введення до екскурсійного матеріалу театральних переказів і легенд, огляд сцен і театральних цехів і обов'язкове спілкування екскурсантів із живою легендою театру – народною артисткою України Євгенією Серебряковою. «За лаштунки Сумського театру» - це не тільки про історію театру і приміщення де він знаходиться. Це історико-

культурне дослідження про театр як складну систему результатом діяльності якої є вистави [4].

Іншим результатом історико-культурних досліджень стало проведення у Сумах гастрономічних фестивалів «Слобожанські смаки» метою яких було відродити гастрономічні традиції і започаткувати гастрономічний туризм на Сумщині. Відкриттю фестивалів передувала копіткі етнографічні дослідження місцевою кухні, можливість її адаптації до сучасних умов приготування. Принагідно заважимо, що до участі у фестивалі у 2020 році долучились відомі у Сумах заклади харчування – ресторан Crocodile, ресторанний комплекс «Іль де Франс», Family, ресторан «Glamour», Козацька Броварня Суми, кафе «Safari», ресторація Сумка та інші [12].

Крім того було проведено польові дослідження результатом яких стало створення програм «Сковорода. Гастробайки» на YouTube. Ці програми стали активним популяризатором автентичних страв Сумщини [6]. Принагідно зауважимо, що навіть в умовах російсько-української війни, а саме у серпні 2023 році, жителі Великописаревської громади, незважаючи на щоденні обстріли, влаштували «Фестиваль борщу» як доказ незламності українського духу [14].

Висновок. Історико-культурні дослідження важливі для формування національної ідентичності, вони сприяють взаєморозумінню та вивченню різноманітності культурного досвіду. Вони є основою для розвитку туризму, оскільки привертають увагу до унікальних культурних особливостей різних регіонів та сприяють обміну культурними цінностями. Таким чином, історико-культурні дослідження є ключовим інструментом для розкриття та розуміння взаємодії історії та культури, сприяючи збереженню та популяризації культурної спадщини та збагаченню нашого розуміння світу.

Джерела

1. Бейдик, О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія. Київ: Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2001. 395 с.

2. Гнаткович О. Д., Назарова С.В. Сучасні тенденції розвитку культурного туризму. (дата звернення 25.02.2024). <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/551-suchasni-tendentsiji-rozvitku-kulturnogo-turizmu>
3. Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні. Український історичний журнал. 2004. Вип. 2. С. 133–144.
4. Запрошуємо відвідати екскурсію «За лаштунки Сумського театру» 2023. (дата звернення 25.02.2024). <https://musicdrama.com.ua/zaproshuyemo-vidvidaty-ekskursiyu-za-lashtunky-sumskogo-teatru/>
5. Кудінова І. П., Терзі С. М. Культурна спадщина – бренд туристичної України 2023. (дата звернення 25.02.2024). <http://doi.org/10.23939/semi2023.02>.
6. Куліш з Воронежа, батьківщини Пантелеймона Куліша. Сковорода. Гастробайки. (дата звернення 25.02.2024). <https://www.youtube.com/watch?v=SM-OlIJrito&t=23s>
7. Матеріальна та нематеріальна культурна спадщина. 2020. (дата звернення: 25.02.2024). <https://viaregia.org.ua/materialna-ta-nematerialna-kulturna-spadshhyna/>.
8. Містичні Суми. (дата звернення 25.02.2024). <https://www.facebook.com/search/top?q=%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%83%D0%BC%D0%B8>
9. Осієвська Ю. С. Культурна спадщина як драйвер соціокультурного розвитку на сучасному етапі: ефективність регіональної моделі. Культура і сучасність. 2022. № 1. С. 99–105.
10. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
11. Роїк Ю. Місце історичного туризмознавства в системі туризмознавчих досліджень. (дата звернення 25.02.2024). https://ethnic-studies.knu.ua/Матеріали/Матеріали_конференцій/ІКТ.pdf

12. Слобожанські смаки 2020 гастрофест в м.Суми. (дата звернення 25.02.2024).

https://www.youtube.com/results?search_query=%D1%81%D1%83%D0%BC%D0%B8+%D0%B3%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82

13. Туристичний продукт. (дата звернення 25.02.2024).

<https://reporter.zp.ua/turistichnij-produkt-l-uk.html>

14. Фестиваль борщу у Великописаревській громаді. 2023. (дата звернення 25.02.2024) https://www.youtube.com/watch?v=So4w_m1f2Kw&t=8s